

Mam, naast wie zou 'k moeten zitten?
 Mam, we zij toch niet te laat?
 't zal toch heus wel mogen, mammie,
 Dat je mee naar binnen gaat?

Marjoke Rietveld-van Wingerden zelf heeft overigens de meeste affiniteit met en daarom de meeste aandacht besteed aan protestantse bladen in de negentiende eeuw. Zij beschrijft dat die ten doel hadden, kinderen op 'eene liefelijke wijze ertoe op te wekken, God te vrezen, de Heere Jezus lief te hebben, om de heilige Geest te bidden en in alle Christelijke deugden te wandelen'. Een voor moderne lezers licht morbide voorliefde voor aangrijpende stervensgeschiedenissen — waarin het kind tenslotte tot zijn ontroerde ouders kon zeggen 'nu ga ik naar den hemel' — is kenmerkend voor veel van deze jeugdtijdschriften.

Rond 1900 kwam er een discussie op gang over de noodzaak, kinderen een artistiek verantwoord produkt voor te zetten in plaats van al te zeer door goede bedoelingen overwoekerde slappe kost. Schrijfsters als Nellie van Kol en Ida Heyermans eisten van schrijvers voor kinderen, dat ze in elk geval tot een goede smaak moesten opvoeden en kunstzinnige stukken moesten schrijven, die in de eerste plaats als uiting van kunst beoordeeld moesten worden, niet als uiting van opvoedkunst. Er was immers een zekere natuurlijke verwantschap tussen kinderen en kunstenaars, die beiden afkerig waren van de hypocrisie van het burgermansbestaan.

Aan veel jeugdtijdschriften ging deze discussie overigens voorbij. Zakelijk merkt Marjoke Rietveld-van Wingerden op: 'het jeugdtijdschrift is in de eerste plaats een commercieel produkt'. Zolang ouders het voor hun kinderen kochten waren uitgevers bereid om het uit te geven en dat is nog altijd het geval, goede bedoelingen ten spijt. Dit boek is zeker niet het laatste woord over het onderwerp, daarvoor is de behandeling van het bronnenmateriaal niet systematisch genoeg, maar het is onderhoudend en het toont aan, dat er—bijvoorbeeld voor de gehele periode na de tweede wereldoorlog — nog veel onbekend terrein op onderzoek wacht.

B. Kruithof

C. M. Cappon, *De opkomst van het testament in het Sticht Utrecht. Een studie op grond van Utrechtse rechtsbronnen van het begin van de achtste tot het midden van de veertiende eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992, Ars Notariatus LVII; Deventer: Kluwer, 1992, 402 blz., f85,-, ISBN 90 268 2325 8).

In de inleiding zet de schrijver het onderwerp van zijn onderzoek uiteen: de opkomst van het testament als 'eenzijdige, herroepelijke rechtshandeling waarmee iemand beschikkingen maakt waarvan de rechtsgevolgen voor derden pas intreden na diens overlijden' in Oversticht en Nedersticht van Utrecht, in het bijzonder in de periode van 1220 tot 1360. Van de 93 documenten waarop hij zich baseert zijn er 26 ontleend aan het *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht (tot 1302)*, 61 — uit de veertiende eeuw—doorhem aangetroffen in de archieven van de Utrechtse kapittels, onder de eerste sommige op naam van personen uit andere standen maar bijna steeds opgesteld door of onder directe invloed van geestelijken. Drie andere zijn acten van volontaire jurisdictie van lokale gerechten. Het is een respectabele collectie, die echter, zoals schrijver zelf ook zegt, eenzijdig van karakter is. In vrijwel alle gevallen kan de invloed van het geleerde recht op vorm en inhoud worden geconstateerd. In de laatste zin van de Slotbeschouwingen wordt de vraag gesteld of dit in het wereldlijke milieu wellicht in mindere mate of pas later in de tijd het geval is geweest. Een poging om wat meer over dat wereldlijke milieu te weten te komen heeft schrijver echter niet ondernomen. Hij heeft de dozijnen beschikkingen na dode in schepenacten

uit de periode van 1318 tot 1354, opgetekend in de Oudste Foliand van de stad Kampen (uitgegeven in mijn Amsterdamse dissertatie van 1955), niet bij zijn beschouwingen betrokken en ook niet gekeken naar die bepalingen in de opgetekende stadsrechten binnen het door hem behandelde gebied welke de beschikkingen na dode en de daaraan gestelde beperkingen betreffen.

Het boek begint met de religieuze gedachtenwereld waarbinnen tijdens de middeleeuwen het testament kon opkomen: de behoefte om ter bevordering van het heil van de eigen ziel of die van anderen een schenking *ad pias causas* te doen, niet alleen met onmiddellijke ingang (de oudste vorm), maar ook met een tot na de dood van de maker uitgesteld effect. Schrijver gaat daar uitvoerig op in en komt er in hoofdstuk V nog eens op terug. Het verbaast daarom enigszins, dat hij geen oog heeft voor de specifieke terminologie die binnen het Sticht Utrecht evenals elders in het noorden van het Duitse Rijk in gebruik is bij beschikkingen na dode: het duidelijke onderscheid tussen 'testament'= schenking tot heil van de ziel (die ik zielegave noem), en de beschikkingen ten bate van wereldlijke begunstigen, in Overijssel 'gifting', elders ook wel 'gifte' genoemd. In het door Cappon gebruikte materiaal wordt van dit woordgebruik, voorzover ik zie, maar één keer en waarschijnlijk bij vergissing (een verwijzing naar een voorafgaande gifting) afgeweken. Indien de schrijver met dit gebruik op de hoogte was geweest, had hij daarvan nuttig gebruik kunnen maken en kleine vergissingen (zoals de opmerking aan het eind van pagina 203 over de redactie van een Utrechtse schepenacte) kunnen vermijden.

Het tweede hoofdstuk behandelt het rechtskarakter van de zielegave en de vraag of de verwachter een zeker eigendomsrecht (gewere) aan het object van de schenking verwerft vanaf het moment dat deze is gedaan. Cappon beantwoordt deze vraag ontkennend: het testament is per definitie herroepbaar. Hij maakt hier wel onderscheid tussen testament = zielegave en een onherroepelijke *donatio post obitum* maar suggereert dat in de door hem behandelde periode deze *donatio* reeds plaats heeft gemaakt voor een testament in de moderne zin van het woord. Op welk ogenblik nu doet het min of meer aan de eisen van het geleerde recht beantwoordende testament in het Sticht Utrecht (authentieke acte, compleet met de benoeming van overigens, zoals schrijver uiteenzet, uit het germaanse recht stammende executeurs of trouwhand) zijn intree? Cappon ziet het eerste voorbeeld in een document uit ca. 1220 waarin de beschikkingen na dode van Wouter, proost van Oudmunster zijn vastgelegd. Hij behandelt dit stuk vele pagina's lang, in verband met twee andere, een door Proost Wouter bezegelde, door hem bij zijn leven verrichte, stichting van een vicarie en een stuk waarin Wouter verklaart dat twee kanunnikshuizen van hem moeten dienen tot onderhoud van een memorie te zijnen bate, en dat twee verwanten deze huizen in eerste instantie zullen erven, doch nahun dood anderen de huizen en lasten moeten overnemen. Het is niet bezegeld, wel gedateerd en voorzien van een vervloeking aan het adres van wie de uitvoering in de weg zouden staan. Cappon beschouwt dit stuk als een eerste testament van de proost, die daarover niet tevreden zou zijn geweest en het op zijn ziekbed daarom door een naar de vorm beter stuk liet vervangen. Nu is het eerste stuk van heel andere aard en inhoud dan het tweede: het betreft uitsluitend de instelling en bescherming van een fideicommiss. Vandaar de vervloeking inplaats van een bezegeling. Het stuk dat de uiterste wil van de op zijn ziekbed gelegen proost weergeeft, bevat de term *testamentum* niet en is een combinatie van gedetailleerd beschreven zielegaven en giftingen en een herhaling van de eerder genoemde fideicommiss. Het stuk, dat *in originale* is overgeleverd, heeft curieuze kanten: de benoeming van executeurs is later toegevoegd en het vertoont weliswaar het zegel van 'de proost van Oudmunster', volgens Cappon: van Wouter, maar het kan ook dat van zijn opvolger zijn. Het document mist namelijk de corroboratie (*sigillum meum apponente*) die de door Wouter bezegelde vicariestichting wel bevat, en wekt mijns inziens de indruk na de dood van de maker te zijn opgemaakt of althans voltooid. Een nader diplomatisch

onderzoek ervan — schrijver is historicus uit de school van Van der Kieft — was hier op zijn plaats geweest. Het duurt tot 1248 eer in de abdij van Middelburg, ditmaal ten behoeve van een burger, opnieuw een beschikking na dode, bezegeld en met vermelding van executeurs wordt beoorkond; dit document wordt met zoveel woorden *testamentum* genoemd en behelst inderdaad alleen een zielegave. Het hoofdstuk over vorm en bewijskracht van de oorkonden bevat een boeiende beschouwing over het verschijnsel van het gesloten testament en over de opkomst van het notariële instrument, dat de oudere testamentvormen in de kring van de Utrechtse geestelijkheid omstreeks 1360 geheel heeft verdreven — vandaar het eindjaartal van het onderhavige onderzoek.

Onder het hoofd 'de privaatrechtelijke aspecten van het testament' komen veel belangrijke punten ter sprake: testeerbekwaamheid, de rechten van de executeurs testamentair in relatie tot die van degenen aan wie het niet in het testament genoemde gedeelte van het nagelaten vermogen toekomt (Cappon noemt dit de intestaat erven, maar het betreft ook personen die begunstigd zijn met een gifting, zoals verschillende Kamper Schepenacten duidelijk maken), de fideicommiss (waarbij vreemd genoeg de oorkonde van proost Wouter niet genoemd wordt), de begiftiging met vruchtgebruik (schrijver meent overigens ten onrechte dat in zijn oorkonde nr. 47 de kinderen van de maker bij diens dood in het geheel geen eigendomsrechten (dat wil zeggen: gewere) krijgen ten aanzien van een met vruchtgebruik belaste nalatenschap: hij verwacht hier 'lijftocht' met de in de veertiende eeuw populaire *donatio ad vitam*), en de executele. In dit verband, zoals ook een paar keer eerder, houdt hij zich grondig bezig met de gecompliceerde vraag wie op welk moment over bepaalde eigendomsrechten beschikt. Bij het behandelen van de opsomming van bevoegdheden der executeurs in notariële acten uit de periode van 1348 tot 1360 wijst hij er op hoezeer de terminologie door het geleerde recht is bepaald in een poging om bij de inheemse rechtspraktijk aan te sluiten. Zijn vermoeden dat de notarissen daarbij allerlei termen en clausules invoegden die voor het Utrechtse rechtsleven van de veertiende eeuw geen betekenis hadden, is zonder twijfel even juist als nuchter.

Cappon geeft in dit werk over het algemeen blijk van grote (soms tot omslachtigheid leidende) voorzichtigheid en hij behandelt de ontwikkeling van de testamentaire gebruiken in de kring van de Utrechtse kapittel-geestelijkheid zorgvuldig. Systematisch analyseert hij zijn oorkonden naar vorm en inhoud, met bijzondere aandacht voor de romeinsrechtelijke en canoniekrechtelijke elementen daarin. Hij is uitvoerig in het citeren van zijn documenten, deels in zijn tekst, deels in een reeks bijlagen, hetgeen het belang van zijn werk verhoogt.

J. A. Kossmann-Putto

G. J. M. Nijsten, *Het hof van Gelre. Cultuur ten tijde van de hertogen uit het Gulikse en Egmondse huis (1371 -1473)* (Dissertatie Nijmegen 1992; Kampen: Kok Agora, 1992, 503 blz., f89,-, ISBN 90 391 0057 8).

Deze gedegen studie over het Gelderse hof roept meteen associaties op met de enige jaren geleden verschenen studie van Van Oostrom over het Hollandse grafelijke hof omstreeks 1400. Het is echter oneerlijk Nijstens werk met dat van Van Oostrom te vergelijken. Van Oostrom gebruikte een paar literaire bronnen ter illustratie van de Haagse vorstelijke atmosfeer. Deze beperking bood de auteur de gelegenheid een uiterst aantrekkelijk perspectief op uniek leesbare manier te schetsen, als een literator. Nijsten heeft zijn taak ruimer opgevat en zich de vraag gesteld hoe dat vorstelijke hof in Gelre nu eigenlijk in elkaar stak, hoe men zich aan dat hof met